

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ФЕДОРОВИЧ ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

Допускається до захисту:

завідувач кафедри політології

та державного управління

д. політ.н., доцент

Чальцева О.М.

« ____ » _____ 2022 р.

**ВПЛИВ МАСОВОГО МИСТЕЦТВА НА ПРОЦЕС
ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

Кваліфікаційна робота

Наукові керівники:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор

Ягунов Д.В., д. політ. н., доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: ____ (підпис) ____

Вінниця 2022

АНОТАЦІЯ

Федорович О.М. Вплив масового мистецтва на процес формування політичних цінностей.

У роботі автором доведено, що сучасний період розвитку України як держави під час війни характеризується суттєвими змінами у всіх сферах життєдіяльності людини, які особливо позначаються на характерній структурі цінностей суспільства та окремої особистості. Процес трансформації політичних цінностей є міждисциплінарним предметом дослідження політологів, держслужбовців, філософів, культурологів, соціологів та інших вчених. Особливої актуальності вона набула в даний час, коли відбувається переоцінка системи цінностей, принципів моральності, коли формуються нові цінності та ідеали переможної України. Покоління, які вступають у життя, застають певну ціннісну реальність. Людина не народжується з готовими ціннісними укладами, а формує їх протягом своєї життєдіяльності. Ціннісна структура особистості - результат з одного боку, процесу засвоєння людиною суспільних і національних цінностей, соціальних норм, ролей, узагальнених цілей, які є для неї орієнтирами при засвоєнні соціального світу і своєї держави, а з іншого, - становлення "Я"-самосвідомості. У зв'язку з цим, державна політика формування цінностей (особливо під час війни), повинна посідати одне з головних місць, адже саме вона задає темпи розвитку суспільства і формує громадянина держави. У дослідженні запропонований оновлений погляд на проблеми непрямого/непрямого впливу масової культури на політичну свідомість українців. У роботі доведено, що цілеспрямованим впливом на масову свідомість з метою формування політичних цінностей є продукти держзамовлення і держформату. Наряду з ними є сформованим запит суспільства на масове мистецтво.

***Ключові слова:** цінності суспільства, державна політика формування національних цінностей, масове мистецтво.*

***Бібліографія:** 42 найменування.*

ABSTRACT

Fedorovych O.M. Influence of mass art on the process of political values formation.

In the work the author proves that the modern period of development of Ukraine as a state during the war is characterized by significant changes in all spheres of human life, which especially affect the characteristic structure of the values of society and individual. The process of transformation of political values is an interdisciplinary subject of research of political scientists, civil servants, philosophers, cultural studies, sociologists and other scientists. It has become especially relevant nowadays, when the system of values, principles of morality are being reassessed, when new values and ideals of the victorious Ukraine are being formed. Generations coming into life find a certain value reality. A person is not born with ready-made values but forms them during his/her life. The value structure of a personality is the result, on the one hand of the process of assimilation by a person of social and national values, social norms, roles, generalized goals, which are guidelines for him/her in the assimilation of the social world and his/her state, and on the other hand, the formation of "I" - self-consciousness. In this regard, the state policy of forming values (especially during the war) should occupy one of the main places, because it sets the pace of development of society and forms the citizen of the state. The study offers an updated view on the problems of indirect/indirect influence of mass culture on the political consciousness of Ukrainians. The paper proves that the purposeful influence on the mass consciousness with the aim of forming political values is the products of state order and state format. Along with them, the public demand for mass art is formed.

Keywords: values of society, state policy of formation of national values, mass art.

Bibliography: 42 references.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ	11
РОЗДІЛ 2. МАСОВЕ МИСТЕЦТВО ЯК ПУБЛІЧНИЙ КАНАЛ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕБАЧЕННЯ)	37
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	53

ВСТУП

У процесі виборювання Україною своєї державності в російського агресора, образи нових політичних цінностей фактично є результатом сублимації українців і екстраполяції цінностей економічних, національно-етнічних, соціальних і культурних. Якщо у вивченні соціального, національно-етнічного і економічного виміру політичних цінностей українського суспільства у вітчизняній політології здійснені певні кроки, то з поясненням культурних процесів, що чинять вплив на політичну свідомість громадян, є ряд кореневих проблем. Однією з ключових проблем є неувага до чинника сучасного масового мистецтва, яке вміщує в себе, як національно-історичні, так і індивідуально-психологічні аспекти формування політичних цінностей.

Сучасний період розвитку України як держави під час війни характеризується суттєвими змінами у всіх сферах життєдіяльності людини, які особливо позначаються на характерній структурі цінностей суспільства та окремої особистості. Процес трансформації політичних цінностей є міждисциплінарним предметом дослідження політологів, держслужбовців, філософів, культурологів, соціологів та інших вчених. Особливої актуальності вона набула в даний час, коли відбувається переоцінка системи цінностей, принципів моральності, коли формуються нові цінності та ідеали переможної України.

Покоління, які вступають у життя, застать певну ціннісну реальність. Людина не народжується з готовими ціннісними укладами, а формує їх протягом своєї життєдіяльності. Ціннісна структура особистості - результат з одного боку, процесу засвоєння людиною суспільних цінностей, соціальних норм, ролей, узагальнених цілей, які є

для неї орієнтирами при засвоєнні соціального світу, а з іншого, - становлення структури людського "Я", самосвідомості. У зв'язку з цим, державна політика формування цінностей (особливо під час війни), повинна посідати одне з головних місць, адже саме вона задає темпи розвитку суспільства і формує громадянина держави. Сьогодні в українському суспільстві гостро відчувається необхідність у коректній, зваженій та науково обґрунтованій державній політиці. Складною проблемою, що потребує нагального розв'язання, є і питання реального механізму провадження державно-політичних рішень. Одну з вирішальних ролей у цьому процесі відіграють комунікаційні канали, через які і відбувається формування цінностей. Тому необхідність дослідження даного процесу є важливою, особливо в час коли формується нове суспільство і держава як така.

Стан розробленості наукової проблеми. Інтенсивне дослідження природи цінностей у зарубіжних гуманітарних науках розпочалося наприкінці XIX – на початку XX століття. Даною проблематикою займалися такі авторитетні дослідники, як М.Вебер, М.Гартман, Дж.Дьюї, Е.Дюркгейм, К.Клакхон, У.Колб, Т.Парсонс, Р.Перрі, У.Томас і Ф.Знанецький, М.Шелер та інші. Початок теоретичній розробці проблеми цінностей у вітчизняній літературі було покладено в середині 60-х років. З того часу інтерес до цієї проблеми постійно зростає. Серед російських та українських дослідників, які зробили вагомий внесок у розвиток цього напрямку, можна виділити таких як В.Бакірова, О.Бакурадзе, О.Богомолова, М.Здравомислова, М.Лапіна, Д.Леонтьєва, В.Оссовського, І.Попову, А.Ручку та ін.

Поняття “політичні цінності” з другої половини XX століття і особливо останнім часом набуває значного поширення. Частіше за все звернення до політичних цінностей відбувається в контексті аналізу політичної культури або політичної свідомості. Серед зарубіжних вчених, які приділяли особливу увагу даній проблематиці, слід відзначити таких політологів, як Г.Алмонд, Є.Баталов, О.Башкірова, С.Верба, К.Гаджієв, Г.Ділігенський, М.Доган,

Р.Инглехарт, М.Карват, В.Лапкін, І.Лебедєв, С.Ліпсет, В.Мілановський, В.Нойман, В.Пантін, Ю.Пивоваров, В.Рукавишніков, М.Фіннемор, Л.Халман, П.Естер та ін.

Останнім часом досить інтенсивно система політичних цінностей, особливо процес її трансформації, досліджується в українській політичній науці. Найбільш помітний внесок у їх вивчення зробили такі вітчизняні фахівці, як В.Бебик, О.Білий, Е.Гансова, М.Головатий, Є.Головаха, А.Горбань, Н.Костенко, М.Міщенко, В.Оссовський, Н.Паніна, І.Попова, В.Романов, А.Ручка, О.Яременко та ін.

Такі дослідники як В.Буцевецький, О.Клименко, В.Корнієнко, М.Лукашевич, С.Макеєв, І.Поліщук, В.Ребкало, Б.Цимбалістий, А.Чередниченко звертаються до ціннісної проблематики у процесі дослідження політичної культури та політичної соціалізації. Питання становлення політичної системи суспільства перехідного типу, структур громадянського суспільства та місця політичних цінностей у їх розвитку розкриваються у роботах В.Горбатенка, В.Кременя, М.Михальченка, В.Полохала, Ф.Рудича, М.Томенка, М.Шульги та ін.

У цій роботі поняття "масове мистецтво" включає соціокультурні інструменти формування політичних цінностей (поваги до всього державного і національного). Під соціокультурними інструментами авторка розуміє у першу чергу такий комунікаційний канал формування цінностей як цифровий контент медіа (телебачення) через його масовість і впливовість, визнаючи, що існують й такі канали формування політичних цінностей як івент-індустрія, література, театр, кінематограф тощо. Актуальність вибраної теми підкріплює низка трендів :

- політизація українського телебачення, музичного світу і літератури, освіти і просвіщення;
- особлива увага до соціально-політичних тем у сучасній масовій культурі і масовому мистецтві;

- вплив агресивного російського контенту в Україні (навіть в умовах війни з РФ);
- засилля продуктів невітчизняної масової культури і мистецтва, що містять певні моделі поглядів на соціально-політичну дійсність світу, на фоні важливості становлення національної культури.

Подібні тенденції обумовлюють і короткострокову, і довгограючу актуальність цієї роботи, оскільки масове мистецтво є одним з основних джерел і виразників чуттєвих істин і культурних ідентифікацій особи, окремих соціальних груп і соціуму в цілому. Ще Платон говорив про те, що мистецтво може зображувати людей, покращуючи їх, погіршуючи або зберігаючи такими, як вони є. Це трагедія, комедія і драма. Можливі і різні способи наслідування. Взагалі ж завдання поета - говорити не про те, що було, а про те, що могло б бути, будучи можливим через вірогідність або необхідність. У XIX столітті О.Уайльд стверджував, що "життя наслідує мистецтво в набагато більшій мірі, ніж мистецтво наслідує життя". У свою чергу, в XX столітті Ж.Бодрійяр бачив в мистецтві критичну і терапевтичну функції по поверненню суспільства з дійсності симуляції в справжню реальність. У XXI столітті увага фокусується не на впливі внутрішніх властивостей явища на навколишню дійсність, а на характер результатів взаємозв'язку явища з навколишньою реальністю. У цій роботі мова йде про взаємозв'язок масового мистецтва і державної політики, про вплив цінностей масового мистецтва на політичну свідомість українського суспільства, а також можливості політичного конструювання сфери мистецтва. Вектор наукового пошуку в цій роботі спрямований у бік дослідження українських політичних цінностей, первинна природа яких має відношення (чи потенційне відношення) до істин сучасного масового мистецтва. Йдеться про "політичний центризм" дослідження у збиток проникливому поглибленню в природу соціальних властивостей мистецтва. Але, оскільки характер впливу масового мистецтва на політику має складніший і перспективніший потенціал, ніж характер впливу політики на масове мистецтво, в роботі

переважатиме шлях наукового пошуку "від мистецтва до політики" і у меншій мірі - "від політики до мистецтва".

До "чорного ящика" державної політики потрапляє все більше вимог чуттєвої/культурної/духовної природи (або вимог, навіяних такою природою), що, так або інакше, коригує і механізми внутрішньої роботи "чорного ящика" по обробці і задоволенню цих вимог. У свою чергу, будь-яка модель державної системи ніколи не гидувала використанням духовно-чуттєвих способів впливу на громадську думку з метою відкоригувати/замінити/прибрати які-небудь вимоги, прагнучі потрапити в ядро політичної системи. У прикладному сенсі актуальність цієї роботи полягає в початковому етапі формування системи політичних цінностей українського соціуму і впливі на цей процес сфери сучасного масового мистецтва вітчизняної і зарубіжної природи. Крихкість, сильна схильність до зовнішньому впливу і дії чуттєвих аттракторів є головною особливістю початкового етапу формування політичних цінностей у будь-якому суспільстві і державі.

Об'єктом дослідження виступає процес формування політичних цінностей в українському суспільстві в період незалежності. Масове мистецтво як публічний канал впливу на процес формування політичних цінностей в українському суспільстві в період незалежності на прикладі телебачення є **предметом** цієї роботи. **Метою** дослідження є визначення форм і механізмів впливу сучасного масового мистецтва на процес формування політичних цінностей українського суспільства в період незалежності. Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні **завдання**: 1) визначення теоретико-методологічних основ дослідження процесу формування політичних цінностей в суспільстві; 2) з'ясувати форми і механізми впливу сучасного масового мистецтва на процес формування політичних цінностей українського суспільства в період незалежності на прикладі телебачення.

З'ясування мети і позначення завдань дослідження зумовили наступні **методи** наукового пошуку. Серед них такі:

- Індуктивний метод. Дозволив узагальнити, систематизувати і теоретизувати практичні елементи взаємозв'язку масової культури і ціннісно-політичної свідомості українців в період незалежності;
- Дедуктивний метод. Допоміг у визначенні закономірностей практичних взаємин масової культури і ціннісно-політичної свідомості українців в період незалежності;
- Формальний і структурний методи. Виявилися корисними в побудові і аналізі механізмів моделей взаємозв'язку сучасного масового мистецтва і ціннісно-політичних орієнтацій українських громадян.
- Метод "case study". Був використаний для дослідження відмітних особливостей взаємин масового мистецтва і політичної свідомості українського суспільства.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому запропонований оновлений погляд на проблеми непрямого/непрямого впливу масової культури на політичну свідомість українців. У роботі доведено, що цілеспрямованим впливом на масову свідомість з метою формування політичних цінностей є продукти держзамовлення і держформату. Наряду з ними є сформованим запит суспільства на масове мистецтво.

Прикладне значення результатів полягає в рекомендаціях органам державної влади та громадським активістам щодо актуалізації національного контенту масового мистецтва.

Структура роботи. Робота складається з двох розділів, вступу, висновків, списку використаних джерел і літератури, що містить 42 найменування. Загальний обсяг роботи 58 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

У науковій літературі, присвяченій проблемі цінностей, можна виокремити декілька підходів до розуміння зазначеного феномену. До першого, і найбільш широкого підходу є сенс зарахувати ті визначення, які роблять акцент на здатності речей (явищ, процесів, ідей, ідеалів тощо) виступати засобом задоволення потреб й інтересів людей, служити суспільному прогресу і всебічному розвитку особистості. Ось типова формула цієї групи: “Цінності є суттю предмету, явища і їх властивостей, які потрібні (необхідні, корисні, приємні) людям певного суспільства або класу, і окремої особистості як засоби задоволення її потреб й інтересів, а також - це ідеї і спонуки як норма, мета або ідеал” [13].

Другий підхід до розуміння цінностей формально досить близький до першого, але в той же час і помітно відрізняється від нього. У ньому увага акцентується на значущості речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності соціальних суб'єктів, їх потреб і інтересів. Одне формулювання знаходимо у класичній праці В.А. Василенка. Автор зазначає, що цінність є нічим іншим, як моментом значення якого-небудь явища, речі, вчинку, взагалі суцього для життєдіяльності певної людини, класу, суспільства; та вказує на роль цього суцього в її житті. Цю думку ніби доповнює болгарський дослідник С. Тасаєв, який вважає, що цінності - це все важливі для людини реальні або уявні предмети і явища (у тому числі сама людина як вища цінність), які вона оцінює, обирає і використовує для прогресу суспільства і розвитку людської особистості.

Третій підхід акцентує увагу на тому, що цінність є специфічною формою

прояву взаємодії між суб'єктом і об'єктом з приводу задоволення потреб і інтересів суб'єкта, тобто, цінність є моментом практичної взаємодії із дійсністю, яка відноситься до того, що можна цінувати, оцінювати, приймати або відхиляти, перетворювати на мотив і мету поведінки [14].

Трохи інший аспект цінностей підкреслює І. Фролов, він вважає що цінність - це своєрідна форма прояву співвідношення між суб'єктом і об'єктом, при якому властивості об'єкту піддаються оцінці відповідно до того, як вони задовольняють потреби суб'єкта.

Ця група визначень цінностей підкреслює, як бачимо, не стільки значущість зовнішніх об'єктів для суб'єкта, скільки його власне ставлення до них, яке виражається за допомогою оцінки. Не можемо не зазначити, що визначення другої і третьої груп вельми близькі за своїм сенсом. Існує, нарешті, четвертий підхід у розумінні цінностей. Характерна його особливість у розумінні того, що цінності - це специфічні утворення свідомості, в структурі суспільної та індивідуальної свідомості вони є ідеалами, узагальненими уявленнями про блага, яким віддається перевага, і прийнятні способи їх здобуття, також вони є ідеальними критеріями оцінки й орієнтаціями особистості та суспільства. Таке формулювання вказує на якісну особливість інтерпретації суті цінностей як суб'єктивних уявлень про щось стабільно значуще, і це помітно відрізняється від попередніх позицій.

Один із представників аксіологічної думки Герман Лотце першим спробував надати поняттю "цінність" категоріальний, філософський статус. З часів Г.Лотце цінності сприймаються як своєрідний "логічний кристал", який дає можливість зрозуміти глибинні процеси, що відбуваються у певній соціальній системі, виявити їх суть та відповісти на питання: куди і якою дорогою ми йдемо, що чекає на наше суспільство – злету чи падіння, розквіт чи стагнація? [3; 386].

Основними працями Г.Лотце, в яких розкривається суть поняття "цінність", є "Мікрокосм"(1856) та "Підстави практичної філософії" (1864). Вчений вводить в історію філософії нове поняття "цінність" та стверджує, що

ключем для розуміння світу є світ цінностей. Цінності – це те, що не існує, проте має значну силу, за допомогою якої людина створює новий світ – світ цінностей.

В американській соціальній психології найпоширенішим підходом до вивчення цінностей є концепція М.Рокича, який запропонував конкретне визначення поняття цінностей. У його теорії під цінностями розуміють вид переконань, центральне положення в індивідуальній системі переконань. Цінності – це принципи життя, які визначають те, як необхідно поводитися людині.

Розробивши ідею про наявність термінальних та інструментальних цінностей, М.Рокич до термінальних цінностей відносив наші переконання, які відносяться до цілей або кінцевих станів, до яких прагне людина (щастя, мудрість, благополуччя тощо). Інструментальні ж цінності зачіпають подання про бажані методи досягнення термінальних цінностей (наприклад, акуратність, вихованість, толерантність тощо) [17]. На базі розуміння М. Рокичем цінностей і ціннісних орієнтацій виведені поняття про культурні й індивідуальні цінності особистості.

На початку ХХ століття німецько-американський психолог Г. Мюнстерберг написав працю "Філософія цінностей" (1908), в якій досліджував цінності, які є породженням культури. Вчений також паралельно пише нову книгу і дає їй виразний заголовок "Основні принципи світобачення", де вперше в історії аксіологічної думки вибудовує таблицю, яка повинна була продемонструвати закономірності будови світогляду людини і її ціннісного світу [8].

На початку ХХ століття німецько-американський психолог Г. Мюнстерберг написав працю "Філософія цінностей" (1908), в якій досліджував цінності, які є породженням культури. Вчений також паралельно пише нову книгу і дає їй виразний заголовок "Основні принципи світобачення", де вперше в історії аксіологічної думки вибудовує таблицю, яка повинна була продемонструвати закономірності

будови світогляду людини і її ціннісного світу [5].

Із типології цінностей Г. Мюнстерберга зрозуміло, що цінності умовно поділяються на дві великі групи: цінності буття (речі, гармонія, ріст, щастя, прогрес, любов, одкровення тощо) і цінності культури (природа, всесвіт, мистецтво, музика, історія, право, розум, людство тощо), які втілені як у житті, так і в культурі.

На основі концепції М.Рокича (термінальні й інструментальні цінності) Ш.Шварц (90-і роки ХХ ст.) розробляє новий теоретичний і методологічний підхід до вивчення цінностей. Він вважає, що найзмістовнішим аспектом, що лежить в основі розходжень між цінностями, є тип мотиваційних цілей, які вони виражають. Вчений вважає, що існують базові людські цінності, що виявляються у всіх культурах, тобто ті, що представляють універсальні людські потреби. За Шварцом, цінності особистості існують на двох рівнях: 1) рівень нормативних ідеалів (відбивають життєві принципи поведінки людини) та 2) рівень індивідуальних пріоритетів (залежні від групового тиску й співвідносяться з конкретними вчинками людини). Узагальнюючи визначення цінностей багатьох західних теоретиків, Ш.Шварц і У.Білскі виокремлюють такі характеристики:

1) Цінності – це переконання. Це не холодні думки, коли цінності активізуються, вони змішуються з почуттями.

2) Цінності – це бажані людиною цілі й образ поведінки, що сприяє досягненню цих цілей.

3) Цінності не обмежені певними діями і ситуаціями.

4) Цінності виступають як стандарти, які керують вибором або оцінкою вчинків, людей, подій, ситуацій тощо.

5) Цінності впорядковані по важливості відносно один одного. Упорядкований набір цінностей формує систему ціннісних пріоритетів [11, 23].

Як результат, кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія цінностей, яка слугує сполучною ланкою між духовною культурою

суспільства й духовним світом особистості, між буттям суспільним та індивідуальним. Дана система складається в процесі діяльнісного предметного сприйняття індивідами змісту суспільних цінностей, об'єктивованих у витворах матеріальної й духовної культури. Слід звернути увагу на напрацювання У. Томаса і Ф. Знанецького, які також займалися дослідженням цінностей, зокрема у праці "Польський селянин у Європі й Америці" (1918-1920). У результаті проведеної наукової роботи вчені виділяють два види цінностей: цінності-норми, які викликають та відображають певні установки соціальної групи й цінності-установки, котрі лише викликають установки, але самі їх не відображають. Загалом концепція Томаса і Знанецького розроблена в руслі нормативного розуміння цінностей, де цінність розглядається як моральна установка, яка міститься у культурі. Водночас У. Томас і Ф. Знанецький дали класичне визначення цінності, під яким розуміли будь-який факт, який має доступний членам певної соціальної групи емпіричний зміст і значення, виходячи з яких він є або може стати об'єктом діяльності особистості [18, 343]. Теоретична основа вивчення та формування цінностей була також закладена зарубіжними соціологами, зокрема Е. Дюркгеймом, М. Вебером, Т. Парсонсом. Цінність тлумачилася М. Вебером у неокантіанському сенсі. Щоб науково операціоналізувати цінність, він зосередив свою увагу на тому, що Г. Ріккерт назвав цінності – середнім царством. Іншими словами, М. Вебер аналізував царство іманентного сенсу (буття цінності) – сенсу переживань і дій людей, тобто сенсу, що суб'єктивно мається на увазі. Апелюючи до цього поняття, Вебер фіксував найголовніше і найсуттєвіше, що, на його думку, робить людську поведінку саме дією: такою вона виявляється лише у тому випадку, коли діючий індивід пов'язує з нею суб'єктивний сенс [19, 603]. Вебер у своїй науковій теорії виходив з неокантіанської передумови, згідно з якою осмисленим кожен

людський акт стає лише у співвіднесенні до цінностей, у світлі яких артикулюються норми поведінки людей і їхні індивідуальні цілі.

Цей зв'язок М. Вебер докладно відслідковував у соціології релігії. Саме релігію він і розглядав в якості джерела сенсоутворюючих цінностей. У працях французького науковця Е. Дюркгейма, зокрема: "Про розподіл суспільної праці"(1893), "Ціннісні та реальні судження"(1895), "Самогубство" (1897) особлива увага звертається на цінності, які розглядаються як елемент функціонуючої соціальної системи. За Дюркгеймом, цінності – це ідеали, колективні уявлення, які є головними стимулами поведінки людини і за якими стоять реальні та діючі колективні сили. На великих ціннісних ідеалах формуються та ґрунтуються могутні цивілізації. Для нього питання формування цінностей полягало в тому, як у певних суспільних ідеалах побачити витoki цінностей, що мають утворюватися і як здійснюється зв'язок речей із різними аспектами ідеалу. А самим автором колективних уявлень та цінностей-ідеалів, за Дюркгеймом, є суспільство, яке втілює в них спосіб структурної організації спільної діяльності людей, де цінності є фактором усталеного та нормального функціонування соціального організму [20, 298-300]. У рамках структурного функціоналізму американського вченого Т. Парсонса цінності розглядаються як вищі принципи, на основі яких існує згода як в малих суспільних групах, так і у суспільстві в цілому. Цінності, які характеризуються як "неемпіричні об'єкти", що викликають шанобливе відношення та повагу – у цьому зв'язку беруться переважно цінності морально-релігійного порядку – надають відповідних якостей моральним нормам, які до них апелюють, додаючи їм загальнообов'язкової значимості. Цінність як така, за Т. Парсонсом, конструється на основі загальноприйнятих уявлень про бажане. Тому соціальні цінності – це загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи, перш за все про суспільство в уявленні його власних членів за Парсонсом, соціальні цінності є продуктом культури, а точніше культурної традиції. У філософії, є спеціальний розділ, що займається проблемою цінностей, – аксіологія –

сфера, що розглядає об'єктивну дійсність і відношення до неї людини. В соціології – це проблема загально- соціальних регулятивних механізмів, де цінності суспільства розглядаються як складові суспільної свідомості і культури, що виконують по відношенню до особистості нормативні функції; в соціальній психології – це сфера дослідження соціалізації індивіда, його адаптації до групових норм і вимог, а в загальній психології – вивчення вищих мотиваційних структур життєдіяльності; у педагогіці – це цілий напрямок (аксіологічний підхід), у якому досліджується взаємозв'язок процесу формування ціннісних орієнтацій і педагогічного процесу [9].

У застосуванні до пізнавального процесу поняття цінність також виявилось неоднозначним, багатоаспектним, фіксуючим різний аксіологічний зміст. Це, по-перше, ставлення емоційно забарвлене, яке містить інтереси, уподобання, установки, що сформувалося в ученого під впливом моральних, естетичних, релігійних – соціокультурних чинників загалом. По-друге, це – ціннісні орієнтації всередині самого пізнання, зокрема й світоглядно забарвлені, на основі яких оцінюються й вибираються форми та способи опису й пояснення, докази, організації знання, наприклад, критерії науковості, ідеали й норми дослідження. По-третє, цінності в пізнанні – це об'єктивно істинне предметне знання (факт, закон, гіпотеза, теорія) й ефективне раціональне знання (наукові методи, регулятивні принципи), які саме завдяки істинності, правильності, інформативності знаходять значущість і цінність для суспільства. Релігія вважає, що цінності – це сукупність ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб віруючого. Релігія, будучи аксіологічною системою, виконує роль інтегратора цінностей. Інтегративним началом є віра в надприродне. Культурологія вважає близькими категорії цінність і культура визначає цінність як поняття, що має два характерологічних аспекти: 1) дезаксіологічний (позаціннісний, об'єктивістський), за яким у культуру входить усе, створене людиною: засоби творення і знищення;

літературна мова і кримінальний жаргон; 2) аксіологічний (ціннісний), коли факти культури співвідносяться з прийнятою системою цінностей і поділяються на позитивні й негативні, світлі й темні. Вартісне, переважне, бажане, благородне – усе це вказує на щось позитивне для людини і для людського життя. Іноді твердять, що природа – це дійсність поза цінностями, а культура – дійсність з позиції цінностей [17, 176]. У повсякденному вжитку цінностями вважаються речі з дуже корисними для людини властивостями. У визначенні поняття цінність, що стало предметом широких теоретичних досліджень, особливо в 60-70-х роках, багатьох наук, нема одностайної думки. Кожна з наук, торкаючись цінностей, розглядає їх із своєї точки зору. Кожна з точок зору є правомірною та заслуговує на увагу та існування. По-різному трактують поняття цінність і дослідники, які займаються даною проблематикою. Наприклад, В.О. Ядов розглядає цінності як вищі диспозиційні рівні свідомості особистості, і разом із цим, ціннісні орієнтації – це вершина ієрархії всіх диспозицій і підрозділяються на цінності-цілі як віддалені, так і відносно близькі і найближчі, а також цінності-засоби, які співвідносяться із нормами поведінки, які індивід розглядає у якості еталона [9].

Типовим визначенням цінності як деякого об'єкта можна вважати визначення, яке було дане українським вченим А.О. Ручкою. Цінність є матеріальним або ідеальним предметом, який має певну життєву значимість для даного соціального суб'єкта, тобто здатність задовольняти його потреби та інтереси [6, 148]. Такої ж точки зору дотримуються В. Оссовський, Л. Юлдашевта ін. Необхідно відзначити, що у літературі є дуже розширене тлумачення даного явища, коли під цінністю розуміється усякий предмет будь-якого інтересу, бажання, прагнення тощо. Як зазначає В. Кремень, цінність – це не те, що можна витратити на щось, що має перехідне, вузьке значення, а те, заради чого проживається все життя. Те, чого люди хочуть заради нього самого, а не чогось іншого [7, 56].

На думку В. Сержантова, система цінностей – це сукупність речей

(знаряддя та засоби праці й предмети споживання) та ідей, які з одного боку, виконують функцію регуляції суспільних зв'язків людей, а з другого – спрямовують життя індивіда, формуючи його соціально значущі доміанти.

С. Анісімов говорить про цінності як про категорії, що виражають абсолютну, ідеальну досконалість, за допомогою яких суспільство виробляє більш чи менш стабільну систему визначних цінностей, критерій оцінки найбільш важливих елементів людського буття. В. Куніцина підходить до розкриття сутності цінностей як соціального явища, яке має певну позитивну значущість для людей та є або може бути об'єктом їх діяльності [8, 54].

За радянські часи в науковій літературі термін цінність довго не використовувався, оскільки вважався "дрібнобуржуазним" поняттям. Після значної перерви вперше проблему цінностей було проаналізовано на початку 60-х років філософом В. Тугариновим у праці "Про цінності життя і культури", який розглядав цінності основою, на якій будується не лише культура, а культурне життя окремої особистості і суспільства загалом.

У дослідженнях Є.Клімова, В.Сержантова, Т.Скрябінової, В.Шадрікова цінності та ціннісні виступають як важливий механізм регуляції діяльності особистості. Варто зазначити, що в сучасній науковій літературі пропонується декілька сотень визначень поняття цінностей, які детально охарактеризувати в немає сенсу, адже метою роботи є не тільки розгляд поняття цінності, але вважаємо за необхідне розглянуте близьке поняття «ціннісні орієнтації», що також є не останнім в дослідженні теми формування цінностей [9].

У сучасній науковій літературі розрізняють і класифікують цінності за багатьма критеріями: за суб'єктом - цінності суспільства, народу, нації, колективу, індивіда; за типом потреби суб'єкта - цінності моральні, релігійні, економічні, фізичні та інші; за об'єктивними характеристиками явищ, які виступають цінностями матеріальними духовними тощо.

Матеріальні цінності, до яких відносяться їжа, одяг, предмети побуту, житлові умови, знаряддя праці, засоби виробництва слугують для збереження життя, створення певних умов існування. Найважливіша сторона матеріальних цінностей полягає в тому, що вони опосередковані людською працею, суспільним виробництвом. Праця, яка сама по собі є цінністю та необхідною умовою існування суспільства, виробляє цінності, як матеріального, так і духовного порядку. Духовні цінності - це “те, що ми називаємо зазвичай десятком різних понять: це ідеали, норми, цілі, це все те, чого людина прагне, що вона любить і що міститься в її світогляді, світобаченні, світовідчутті” [13].

Уявлення про духовні цінності мінялися з розвитком суспільства і людини. Можна сказати, що духовні цінності використовуються, перш за все, для задоволення найвищих духовних потреб індивідів в істині, добрі, красі. Духовні цінності, також як і матеріальні, є результатом праці, творчої діяльності.

В сучасній психології поняття ціннісні орієнтації та цінності не ототожнюють. Більшість дослідників вважають, що цінності є складовою ціннісних орієнтацій. Аналіз теоретичних концепцій, присвячених проблемі цінностей, показав наявність двох тотожних понять “ціннісні орієнтації особистості”, та “особисті цінності”.

Ціннісні орієнтації - важлива складова структури особистості, яка має у своїй основі мотиваційний, когнітивний, емоційний та оціночний компоненти. За своєю природою вони гнучкі, вільно обираються, а тому, відповідно, всесторонньо враховують індивідуальні інтереси та потреби людини, зв'язок між особистістю та суспільством, інститутами соціалізації, культурою, цінностями.

Ціннісні орієнтації - це елементи внутрішньої структури особистості, які формуються і закріплюються життєвим досвідом індивіда у процесах соціальної адаптації та соціалізації. Вони відділяють значуще для окремо взятої особистості від несуттєвого через сприйняття чи не сприйняття певних

цінностей. Цінності ж, у свою чергу, усвідомлюються як певна основа для сенсу та мети життя, а також визначають засоби реалізації останніх.

На відміну від соціальних установок, ціннісні орієнтації усвідомлюються, вони визначають певну ієрархію сприйняття умов життєдіяльності особистості як на актуальному рівні сьогодення, так і на віддалену майбутню перспективу. Найбільш чіткий вияв ціннісних орієнтацій можна знайти в ситуаціях прийняття відповідальних рішень, які мають віддалені наслідки та зумовлюють подальше життя індивіда. Завдяки цьому феномену забезпечуються цілісність і стійкість особистості, визначаються структури свідомості, програми і стратегії діяльності, структурується та організовується мотиваційна сфера. Особистість орієнтується на конкретні об'єкти, види діяльності чи спілкування як засіб досягнення своєї мети.

Таким чином, ціннісні орієнтації - це перш за все вибір чи відкидання певних життєвих сенсів, та готовність, чи неготовність вести себе у відповідності з ними. Вони задають загальну спрямованість інтересам та прагненням особистості, вибудовують ієрархію індивідуального вибору у будь-якій сфері, формують цільову й мотиваційну програму поведінки, визначають рівень домагань та міру рішучості для реалізації власного плану життя.

Ціннісні орієнтації проявляються і розкриваються через оцінювання себе, інших, життєвих обставин, через уміння структурувати життєві ситуації, приймати рішення в конфліктних ситуаціях та знаходити вихід у проблемних. Вони визначають загальну лінію поведінки в умовах екзистенційного та морального вибору через уміння задавати і змінювати домінанти власної життєдіяльності.

В ситуаціях особистісної кризи або коли особистісну кризу провокує соціальна, людина має можливість підтвердити актуальність своїх ціннісних установок, або побачити необхідність їх зміни чи корекції.

Задумуючись над сенсом життя чи радикально змінюючи його вектор, людина часто знаходить протиріччя у сфері цінностей, яким послуговувалась ще донедавна. У таких випадках, успішність розв'язання криз та мінімізація втрат, багато в чому залежать від розвитку особистісної рефлексії, динамічних характеристик та відкритості ядра Я-Концепції до змін. Ядро Я-концепції, як відомо, включає ціннісно-сміслові установки особистості, в основному позитивні уявлення про себе, самість та автентичність. Несуперечливість та цільність систем ціннісних орієнтацій може розглядатись як показник стійкості і автономності особистості. Відповідно, суперечливість і розірваність - як свідчення незрілості, можливо, маргінальності особистості. Така особистість не може оцінити ситуації і прийняти адекватне рішення або діє за раз і назавжди визначеним стереотипом, проявляє розбіжність між вербальним та невербальним рівнями самопрезентації. В сучасних умовах динамічної зміни соціальних систем, особистісні цінності людини, культурні цінності різних прошарків суспільства, метакультурні цінності різних народів та етносів часто не узгоджуються між собою, а навіть суперечать одні одним.

А тому, ціннісні орієнтації є системою гнучкою, в якій закладений вільний вибір, а відповідно і всебічне врахування індивідуальних інтересів та потреб особистості. Вони включають суспільні цінності у механізми діяльності і поведінки особистості. Тобто, в них реалізується вибірковість людської поведінки, уявлення індивіда про сенс життя.

Сукупність сталих ціннісних орієнтацій утворює свого роду вісь свідомості, яка забезпечує стійкість особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, виражену в спрямованості потреб й інтересів. Ціннісні орієнтації систематизують інтереси і потреби, визначаючи одні з них як більш значущі для індивіда, інші - як менш значимі.

Зумовлюючи напрямок потреб і інтересів, ціннісні орієнтації детермінують всю мотиваційну систему особистості і її спрямованість. Тому ціннісні орієнтації виступають найважливішим чинником, який регулює, детермінує

мотивацію поведінки, що зрештою визначає цілісність особистості. Як відзначає О.В. Шорохова, “цілісність особистості, її стійкість в соціальному плані є стійкістю її ціннісних орієнтації, довкола яких групуються установки особистості, її інтереси” [16]. На підставі ціннісних орієнтації формуються переконання особистості, які об'єднуються в систему і складають її духовну культуру. Тому ціннісні орієнтації є віддзеркаленням ества конкретної людини, як соціального суб'єкта. У ціннісних орієнтаціях виражається самоствердження особистості, її самореалізація. Ціннісні орієнтації діють як на рівні свідомості, так і на підсвідомому рівні, визначаючи спрямованість вольових зусиль, уваги, інтелекту.

Ряд дослідників відзначає, що основною функцією ціннісних орієнтації є регулювання поведінки людей. Виробляючи систему ціннісних орієнтації, особистість активно включається в систему суспільних стосунків, причому ціннісні орієнтації визначають тип поведінки і діяльності [11].

Ціннісні орієнтації визначають цілі діяльності і засоби їх досягнення: від змісту ціннісних орієнтації індивіда залежить, як він сприймає ту або іншу ситуацію, які завдання ставить перед собою, який спосіб дії обере. Таким чином, ціннісні орієнтації - це динамічна, ієрархічна система цінностей, яка постійно розвивається і віддзеркалює ті, які склалися в результаті взаємодії особистості і суспільства.

Ціннісні орієнтації особистості виконують ряд важливих функцій: гармонізують і інтегрують духовний світ індивіда, визначаючи його соціальну значущість; визначають цілісність, унікальність і неповторність особистості; регулюють поведінку і діяльність людини в суспільстві, визначаючи її дії і вчинки.

Розвинені ціннісні орієнтації - ознака зрілості особистості, показник міри її соціалізації. Стійкість і несуперечлива сукупність ціннісних орієнтації забезпечує такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам й ідеалам, здатність до вольових зусиль в

ім'я цих ідеалів і цінностей, активність життєвої позиції. Нерозвиненість ціннісних орієнтацій - ознака інфантилізму, панування зовнішніх стимул-реакцій у внутрішній структурі особистості, ознака безпосередності дії об'єкту прагнення на потребу [15].

Цінності суспільства, заломлені через індивідуальну життєдіяльність, відбиваються в психологічній структурі людини у формі особистих цінностей. Чим більше цінність пов'язана із задоволенням якихось суттєвих особистих потреб, тим вона значиміша, тим більш стійкий її сенс для людини.

Таким чином, ціннісні орієнтації це ті стани, явища і процеси в довколишньому житті, які стають орієнтирами для людини, спрямовують формування її цілей, а також способи їх досягнення. Представленість життєвих цінностей у свідомості особистості залежить від вікових особливостей, психологічних новоутворень, загального розвитку людини. Зазначене вище характерно і для розвитку суспільства загалом. Тобто, людина відображує, інтериоризує суспільні цінності: якщо суспільство моральне і гармонійне, таким й будуть основні цінності середньостатистичного індивіда, якщо суспільство знаходиться у кризовому періоді розвитку, - цінності та ціннісні орієнтації також будуть дифузними, несформованими[10].

Таким чином ціннісні орієнтації є основою для цінностей, як духовних так і матеріальних, на основі яких і формується політична культура особистості. Саме політична культура є основою політичної поведінки. Враховуючи проблематику даної роботи, та гіпотезу, саме політична культура є одним із важливих факторів прояву цінностей суспільства та участі громадян в політичному житті країни, тому є необхідним розглянути проблематику політичної культури в науковому спектрі.

Визначальну концепцію політичної культури запропонував Габріель Алмонд, який у зв'язку зі спробою розробити класифікацію для порівняння політичних систем зазначав: «Кожна політична система включена в

конкретну модель орієнтацій на політичні дії. Я вирішив доречним назвати це політичною культурою» [24]. Вчений припускав, що остання має певну автономію, але в той же час пов'язана із загальною культурою; вона не збігається з політичною системою, за межі якої виходять моделі орієнтацій стосовно політики. В праці «Громадянська культура» (1963) Г. Алмонд разом із С. Вербою, виходячи з розрізнення двох рівнів аналізу політичної системи - інституціонального (тобто дослідження політичної структури суспільства) та орієнтаційного, саме останній пов'язали з політичною культурою, яку визначили як специфічні форми орієнтації людини на реальну політичну систему конкретного суспільства та на власну політичну діяльність [23]. При цьому вчені виділили три типи таких орієнтацій:

- 1) пізнавальні (cognitive) орієнтації (знання про політичну систему, її ролі й носіїв цих ролей, її «входи» (input) та «виходи» (output) [25];
- 2) емоційні (affective) орієнтації (почуття що до політичної системи, її функціонування й тих, хто її уособлює);
- 3) оціночні (evaluational) орієнтації (уявлення та судження про політичні об'єкти, що спираються на ціннісні стандарти й критерії в поєднанні з інформацією та емоціями) [26].

У вступній частині до повного оновленого видання вищеназваної праці, яке побачило світ 1980 р. [27], Г. Алмонд вносить деякі корективи в концепцію політичної культури. Він визнає, що буде логічніше і правильніше, якщо трьом орієнтаціям відповідатимуть не чотири, як було раніше, а три політичних об'єкти [28]. В такому разі відношення між цими змінними стають системними, з'являється більш досконала матриця для аналізу політичної культури. Тепер її виміри фокусуються на таких об'єктах орієнтацій: політична система, політичний процес, політичне управління (policy), кожний з яких має власну структуру. Так, політична система включає політичні інститути (політичні партії, групи інтересів, засоби масової інформації), законодавчу, виконавчу та судову

влади, бюрократію, а також націю. Орієнтація на вказані об'єкти дозволяє виокремити такі елементи політичної культури, як «національна ідентичність», «підтримка (чи не підтримка) режиму влади», «ставлення до влади», «легітимність системи» тощо. Політичний процес як об'єкт орієнтації - це дії, конфлікти, стиль поведінки політичних партій, груп інтересів та конкретних індивідів. У даному випадку можна виділити такі компоненти політичної культури, як «політична довіра», «політична компетентність», «колективна компетентність» тощо. Нарешті, політичне управління (policy) як об'єкт орієнтації включає в себе ціль політичної діяльності, спосіб прийняття рішень та ефективність управління. Орієнтація на ці об'єкти формує такі складові політичної культури, як «очікування від політичної системи», «відповідальність влади» тощо[23].

Таким чином, згідно з Г. Алмондом, політична культура постає у вигляді суб'єктивних установок (attitudes) [29] та орієнтацій стосовно політичної сфери (politics) [30], а її структура розглядається як структура орієнтацій. Введення ж поняття «установка» (attitude) дає можливість вимірювати на підставі вербальних самозвітів опитуваних почуття схильності або несхильності до конкретного об'єкта за біполярним континуумом з полюсами: «дуже добре» - «дуже погано», «повністю згоден» - «повністю не згоден» тощо. Саме така пізнавальна конструкція, запропонована Г. Алмондом у співпраці з С. Вербою і Б. Пауеллом, ліквідувала розрив між вивченням політичної системи та індивіда, виділила роль останнього у сфері політики і його орієнтацію на неї як ключову змінну суб'єктивного ставлення людей до політики. У свою чергу, американський вчений В. Розенбаум у рамках концепції політичної культури запропонував таку схему орієнтацій щодо політичної системи: орієнтація стосовно інститутів державного управління, орієнтація стосовно «інших» у політичній системі, орієнтація стосовно власної політичної діяльності. Він також наводить операціональні характеристики політико- культурних орієнтацій,

що дозволяє використовувати їх для конкретного аналізу політичної практики [31].

Поєднання ідей Г. Алмонда та С. Верби дає можливість визначати політичну культуру як домінуючі вірування (переконання), настанови, цінності, ідеали, почуття, оцінки політичної системи країни та своєї ролі в цій системі [32]. Саме таке її розуміння обстоює Л. Даймонд у своїй останній праці [33]. Запропонований ним підхід, на наш погляд, дозволяє найбільш повно змалювати складові політичної культури та окреслити суб'єктивну сферу політичного, що наповнює значенням політичні дії. Разом з тим його звернення до категорії «цінності» як такої, що визначає бажаний сенс людського існування, а також до відтворюваних через неї бажаних цілей та форм дій, акцентує увагу на взаємопов'язаності політичної культури та культури в цілому. В свою чергу, наголос на слові «домінуючі» дозволяє в якості складових елементів політичної культури включити сформовані упродовж багатьох поколінь політичні традиції, ідеї, норми політичної практики [23]. Концептуалізація політичної культури західними авторами була сприйнята українськими науковцями, які активно звернулися до її вивчення вже на початку 1990-х років. Зокрема, здійснене вченими Інституту соціології НАН України за матеріалами загальнонаціональних опитувань дослідження спиралося на розуміння політичної культури як сукупності поглядів, переконань, орієнтацій та зразків поведінки, що визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і спрямованість їх політичної активності [34]. Для оцінки її стану були використані такі показники: 1) рівень задоволеності й ступінь політичної довіри - характеристики емоційного ставлення населення до органів влади, партій та політичних лідерів; 2) політична поінформованість і компетентність - індикатори загального ставлення до політики, політичних знань і можливостей компетентно оцінювати ті чи інші політичні альтернативи; 3) політична активність і залученість -

параметри участі населення в різних формах суспільно-політичного життя (членство в партіях і громадських рухах, участь у виборах, контакти з представниками влади та опозиційних сил тощо); 4) політична ефективність і готовність до соціального протесту складники уявлень людей про власні можливості впливати на соціальні процеси та політичні рішення чи то законним шляхом, чи то у формі нелегітимної протидії владі [34].

Запропонований підхід постав спробою адаптувати класичну концепцію політичної культури до тодішніх реалій українського суспільства, котре, як сподіваються дослідники, стало на шлях демократичних перетворень. Саме цим можна пояснити акцентування ними уваги на довірі, ефективності, готовності до соціального протесту як параметрах бажаних змін рівня і спрямованості політичної активності населення, а отже, відповідної модифікації його політичної культури. У подальшому один з авторів - Є. Головаха - в монографії «Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні» дещо зміщує акценти і серед показників розвитку політичної культури аналізує лише ті, що, на його думку, безпосередньо відображають послідовність залучення народу до сфери політичного життя суспільства: 1) інтерес до політики; 2) залученість до організованої громадсько-політичної діяльності; 3) політична ефективність (оцінка суб'єктом своєї спроможності впливати на політичні події та рішення); 4) політичні орієнтації (підтримка певного політичного напрямку та відповідних політичних організацій); 5) ставлення до держави та перспектив її розвитку у внутрішньополітичному та міжнародному аспектах [35]. Саму політичну культуру він трактує як «сукупність сталих форм політичної свідомості та поведінки, що визначають особливості функціонування суб'єктів політичного процесу в межах певної політичної системи» [36]. Під сталими формами політичної свідомості автор розуміє політичні орієнтації, установки, переконання (на відміну від стихійно створюваних і легко змінюваних думок, настроїв, оцінювальних міркувань).

Усталені ж форми політичної поведінки - це вироблені в процесі політичної діяльності типові поведінкові реакції та стереотипи[23]

У запропонованому Є. Головахою визначенні поняття «сталі форми політичної свідомості» частково відтворено дефініцію Г. Алмонда і С. Верби, які інтерпретують політичну культуру як утворення суб'єктивного порядку, тобто такого, що належить до сфери свідомості. Однак бачення останньої у пострадянській та західній традиціях різне - у вітчизняній науці воно певною мірою обтяжене теоретичною спадщиною використання категорій «суспільна свідомість», «суспільне буття». Так, згідно з політологічним енциклопедичним словником, політична свідомість відображає політико-владні відносини через «сукупність поглядів та оцінок, установок, які набувають відносної самостійності» [37]. При цьому вона розглядається як багаторівневе й багато структурне поняття, що включає в себе суспільну, групову та індивідуальну свідомість, політичну психологію та ідеологію, відчуття та емоції, уявлення та ідеологеми, а також інші рефлексивні утворення, пов'язані з пізнанням та опануванням реальної політики. В той же час у західній політичній науці до цього поняття звертаються дуже рідко, надаючи перевагу таким категоріям, як «установки», «цінності» тощо. На необхідність розрізняти політичну культуру та політичну свідомість останнім часом вказують і українські автори, зокрема В. Матусевич, який окреслює такий сегмент обох феноменів, що збігається - диспозиційну підструктуру - політичні орієнтації [38]. Необхідно зазначити, що дискусійним моментом у деяких визначеннях політичної культури є також її пов'язуваність з політичною поведінкою. І справді, з одного боку, поведінка наочно засвідчує орієнтації населення стосовно політики. Однак, з другого боку, політичні орієнтації, зафіксовані під час опитувань, можуть не знаходити свого втілення в поведінці [39].

Пошук комплексних взаємозв'язків між ними дозволив зробити висновок, що такі фактори, як соціальне оточення, особисті риси тощо

модифікують вплив установок на поведінку [40]. Проблема ще більше ускладнюється в колишніх комуністичних країнах, де досить важко визначити залежність між політичною культурою, поведінкою виборців та мобілізаційними можливостями режиму. Врешті, певна невизначеність щодо поняття «політична культура» породжується тим, що в багатьох працях українських вчених воно використовується для трактування широкого кола явищ, як-то: історичні традиції, ментальність, національна ідея, архетипи світосприймання й світорозуміння тощо. Проте саме прихильники такого підходу уникають його чіткого визначення. Адже, на думку одного з них, В. Григор'єва, «політична культура є явищем настільки складним, багатозначним, суперечливим, що особистість, навіть достатньо освічена, не в змозі повністю її сприйняти» [41].

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що у спробах «розвинути» класичну концепцію, запропоновану Г. Алмондом і С. Вербою, проглядається розпорощення або навіть втрата того смислового навантаження і функціонального значення, яке вкладалося ними в категорію «політична культура». Подібна логіка в окремих західних науковців, як справедливо зазначає Р. Дж. Далтон, призвела до того, що «з легкої руки М. Каазе вимірювання політичної культури стали порівнювати з прибиванням желе до стіни, маючи на увазі, що даному поняттю не вистачає точності і воно, скоріше, є суб'єктивною, стереотипізованою характеристикою нації... Одні автори вбачали вияви політичної культури практично в кожному явищі політичного життя, інші використовували це поняття за «залишковим принципом» для пояснення того, що не піддавалося аналізу іншими засобами» [42].

В нашому дослідженні, ми зупинимось на понятті політичної культури як складному динамічному багаторівневому феномену, який формується під впливом економічних, суспільно–політичних, духовних процесів у суспільстві та участі особи в політико–комунікативних процесах. Саме включеність у політико–інформаційне поле особистості наповнює її

осмисленим політичним знанням, мотивує до політичної дії. Із вище зазначеного стає зрозуміло, що політична культура формується в процесі соціалізації особистості. Тому виникає необхідність детально розглянути основні засади процесу соціалізації особистості.

Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством. У процесі соціалізації формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає людині змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація, в тому числі молоді людини, відбувається як за умов стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за умов цілеспрямованого формування особистості [3,8]. Основою теоретичного осмислення цього процесу складають роботи як західних, так і вітчизняних науковців. Проблемам впливу на соціальне становлення індивіда та входження його в соціум присвятили свої праці багато закордонних учених, зокрема, Т. Адорно, Ш. Берн, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Л. Колберг, Ч. Кулі, Р. Мертон, Д. Рісмен, Т. Парсонс, Ж. Піаже, Г. Тард, З. Фрейд, К. Хорні. Серед вітчизняних авторів, які зробили внесок у розробку проблеми соціалізації, слід назвати таких: В. Андрущенко, В. Бех, І. Бех, Є. Бистрицький, Л. Бондаренко, В. Войтко, Г. Волинка, В. Волович, В. Горський, Л. Губерський, І. Зязюн, В. Кремень, М. Лукашевич, В. Москаленко, М. Михальченко, І. Надольний, В. Пазенок, В. Шинкарук та ін. У роботах цих науковців важливе місце посідає проблема перспективності цілеспрямованого корегуючого та спрямовуючого впливу на процес соціалізації молоді.

Згідно з найпоширенішим визначенням, соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) – це процес входження індивіда в суспільство, засвоєння та пристосування індивіда до соціально-економічних умов, рольових функцій, соціальних норм, що складаються на різних рівнях

життєдіяльності суспільства, до соціальних груп і соціальних організацій, соціальних інститутів, що виступають як середовище життєдіяльності [3; 8]

Формування, відтворення і розвиток політичної культури здійснюються через засвоєння і підтримку людьми її норм, взірців і стандартів поведінки, традицій. Засвоєння людиною вимог статутної і ролевої поведінки, культурних цінностей і орієнтирів, які сприяють формуванню у неї (людини) певних якостей і властивостей та дозволяють адаптуватися у даній політичній системі, називають політичною соціалізацією.

Політична соціалізація (від лат. "socialis" - суспільний) — це процес засвоєння індивідом протягом його життя певної системи політичних знань, соціальних норм, політичних цінностей того суспільства, до якого він належить.

Проблемі політичної адаптації людини — сприйняття нею традицій і цінностей — приділяли підвищену увагу ще у 20-х роках минулого століття (особливо адаптації етнічних груп у великих містах). Класична теорія політичної соціалізації була розроблена чиказькими вченими під керівництвом Д. Істона, вона трактувала соціалізацію як процес навчання людини спеціальним ролям, що їх необхідно виконувати у сфері політики. Більшість вчених, які підтримували цю теорію (Л. Коен, Р. Ліптон, Т. Парсонс), природно, акценту вали увагу на взаємозв'язку людини із політичною системою та її інститутами.

Інший авторитетний напрям у політичній науці (Ю. IV бермас, Н. Луман) розглядав політичну соціалізацію як акультурацію (тобто засвоєння людиною нових для себе цінностей), висуваючи, таким чином, на перший план внутрішньо особистісні, психологічні механізми формування політичної свідомості і поведінки людини. Вчені, які працювали у напрямку психоаналізу (Е. Еріксои, Е. Фромм, Г. Тард), головну увагу приділяли дослідженню несвідомої мотивації політичної діяльності (формам політичного протесту, контр-культурної поведінки), пояснюючи політичну соціалізацію як прихований процес політизації людських почуттів і уявлень.

Сучасна теорія політичної соціалізації пройшла в своєму розвитку три основних етапи:

Перший етап (1950—60-ті рр.) У рамках біхевіористської парадигми, що переважала в політичній науці в 50—60-х рр., процес політичної соціалізації інтерпретувався як вплив політичного середовища на особистість шляхом передачі визначених моделей поведінки через систему організованих суспільних інститутів і цінностей.

В цей період розробляється концепція "стійкості дитячих і юнацьких уявлень про політику", в рамках якої були сформульовані такі головні теоретичні припущення: по-перше, уявлення про політику, засвоєні в дитячий період, згодом залишаються незмінними, і, по-друге, уявлення, настанови, засвоєні у дитячому віці, мають більш істотний вплив у порівнянні з більш пізніми орієнтаціями. Саме ці положення згодом піддавалися найбільш серйозній критиці.

Другий етап (1970 — початок 80-х рр.). У цей період процес політичної соціалізації розглядається як "вертикальна" передача системи цінностей і моделей сприйняття політичної реальності від політичного режиму до особистості. А гіпотеза про визначальну роль сім'ї в процесі соціалізації була піддана критиці і переосмисленню (зокрема, вчені Р. Найемі і Б. Собешек у 1977 р. у порівняльному дослідженні впливу на соціалізацію родини, школи, однолітків, медіа і політичних подій з'ясували, що вплив родини є не настільки вирішальним, а зв'язок між політичними орієнтаціями батьків і дітей дуже слабкий).

Третій етап (з середини 1980-х рр.)- Пов'язується з процесами політико-економічної та соціокультурної трансформації в країнах колишнього соціалістичного табору, громадяни яких із середини 80-х років намагаються з тим чи іншим ступенем успішності впровадити зовсім нову для них, ліберально-демократичну систему цінностей. Це змусило дослідників переглянути тезу про незмінність і стійкість

дитячих і юнацьких уявлень про політику. Тому в останні десятиріччя ХХ ст. у теорії політичної соціалізації також відбулися зміни і перегляд багатьох положень, що стосуються пояснення механізмів, агентів і результатів процесу політичної соціалізації.

У 1990-і роки частково "реабілітували" гіпотезу про вирішальний вплив сім'ї на формування політичних установок. Учені встановили, що тверда дисципліна в дитинстві впливає на формування агресивності в дорослому віці і на перекручування в процесах сприйняття соціальної інформації; а високий рівень покарань у дитинстві пов'язуватиметься у дорослому віці з деякими соціальними й політичними установками, зокрема з підтриманням у судочинстві такої міри покарання, як страта, мілітаризмом і політичним консерватизмом.

Розробляється концепція "відкритості до змін протягом всього життя", яка протиставляється концепції "стійкості дитячих і юнацьких уявлень про політику". Відповідно до цієї концепції, політичні позиції можуть з рівною часткою імовірності змінюватися протягом усього життя і політичні орієнтації людей відбивають той період соціалізації, що переживає людина в даний момент, займаючи визначену позицію в соціумі і політичній системі, членом якої є.

Незважаючи на різні підходи, більшість вчених все ж таки сходяться на тому, що важливішими функціями політичної соціалізації є досягнення особою вміння орієнтуватися у політичному просторі і виконувати там відповідні владні функції. У цьому розумінні політична соціалізація подається ніби двоєдиним процесом: з одного боку, вона фіксує засвоєння особою певних норм, цінностей, ролей тощо, а з іншого — демонструє, як особа вибірково засвоює ці традиції і уявлення, закріплюючи їх у тих чи інших формах політичної поведінки і впливу на владу. Із цього, у свою чергу, випливає, що контроль за ходом політичної соціалізації вирішальною мірою обмежується внутрішніми переконаннями і віруваннями людини.

Політичні цінності, традиції, взірці поведінки та інші елементи політичної культури засвоюються людиною безперервно, і процес цей може бути обмежений тільки тривалістю її життя.

Набір політичних знань, вмінь і навичок людини, насамперед, залежить від її суб'єктивного стану і виконуваних ролей в політиці (лідер чи звичайний виборець), а також від діяльності основних агентів політичної соціалізації: сім'ї, системи освіти, політичних інститутів, релігійних і громадських об'єднань, засобів масової інформації. Дії цих факторів і визначають різні етапи політичної соціалізації — первинний і вторинний етап.

Первинна політична соціалізація характеризує первинне (зазвичай із трьох—п'яти років) сприйняття людиною політичних категорій, які поступово формують у неї вибірково-індивідуальне ставлення до явищ політичного життя. На думку американських вчених Д. Істона і І. Дениса, тут необхідно розрізняти чотири аспекти процесу соціалізації: безпосереднє "сприйняття" дитиною політичного життя, інформацію про яке вона черпає в оцінках батьків; "персоналізацію" політики, в ході якої виокремлюються ті чи інші постаті, котрі належать до сфери влади (наприклад, президент, поліцейський, вчитель тощо); "ідеалізацію" цих політичних образів, тобто утворення на їх основі певного емоційного ставлення до політики; "інституціоналізацію" утримання властивостей, які свідчать про ускладнення політичної картини світу дитини. Тобто на первинному етапі людині доводиться адаптуватися до політичної системи і норм культури.

Вторинна (продовжена) політична соціалізація характеризує той етап діяльності людини, коли вона засвоїла прийоми переробки інформації і здійснення ролей, здатна протистояти груповому тиску і виразити свою здатність до індивідуального перегляду ідеологічних позицій, переоцінки культурних норм і традицій. Таким чином, головну

роль тут відіграє так звана зворотна соціалізація, само корекція людиною своїх цінностей, ідеологічних вартостей.

Політологи виділяють типи політичної соціалізації. До них відносять:

— гармонічний тип політичної соціалізації, який відображає нормальні психологічні взаємодії людини та інститутів влади, раціональне і з повагою ставлення індивіда до правопорядку, держави;

— гегемоністський тип, який характеризує негативне ставлення людини до будь-яких соціальних і політичних систем, окрім "своєї";

— плюралістичний тип, який засвідчує визнання людиною рівноправності з іншими громадянами;

— конфліктний тип, який формується на основі міжнародної боротьби і протистояння взаємозалежних інтересів.

Отже, визначальними чинниками політичної соціалізації на різних етапах формування і розвитку особи є її соціальне походження, оточення та соціальне становище. Значний безпосередній вплив на політичну соціалізацію особи справляють політичні інститути та засоби масової інформації.

Таким чином можна зробити висновок, що на основі ціннісних орієнтацій формуються цінності особистості, які створюють базову структуру політичної культури. Набуття ціннісних орієнтацій відбувається в процесі соціалізації і паралельно з тим формуються як усталені цінності так і політична культура особистості, причому цей процес відбувається практично усе життя. Формування даних аспектів відбувається через певні комунікаційні канали, такі як: сім'я, освіта, масові комунікації та ін.

РОЗДІЛ 2. МАСОВЕ МИСТЕЦТВО ЯК ПУБЛІЧНИЙ КАНАЛ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ (на прикладі телебачення)

Особистість формується безліччю елементів соціально-культурного середовища. Телебачення теж є одним з таких елементів. Воно не просто створює в наших побутових умовах постійно діюче інформаційно-естетичне середовище, а й формує ціннісні орієнтації. Важливу роль у цьому аспекті має вплив саме на дитину, причому вік від дошкільного і до підліткового, є таким, що особа може легко піддатися впливові телебачення: в галузі мистецтва, культури, естетичної організації середовища, діяльності, відносин, екології. Останнім часом все частіше ми зустрічаємося з проявами вульгарності, відсутності смаку, цинізму та жорстокості. Зникли пізнавальні передачі, ті, що вчать чомусь. Поведінка та манери в кадрі ведучих і учасників передач непрофесійна та неетична. Разом з тим, основою моральності людини є моральні якості, які виступають одним із внутрішніх механізмів, що лежать в основі морального вибору і саморегуляції поведінки, визначають рівень соціальної активності та зрілості людини, її моральну культуру.

Формальна мова телебачення впливає на пам'ять телеглядача. Збільшення частоти ракурсів, в яких показується одна і та ж сцена, покращує запам'ятовування. Збільшення числа змонтованих кадрів, переходів від одного об'єкта до іншого, фокусує глядацьку увагу лише до певної межі: якщо зміна кадрів перевищує десять за дві хвилини, глядачі вже нічого не запам'ятовують. Цими законами і керуються творці музичних кліпів та телевізійних реклам, де використовується швидка зміна кадрів для утримання уваги, хоча зміст побаченого часто не уловлюється. Щоб телевізійна передача була адекватно сприйнята, глядач також повинен інтелектуально й емоційно бути готовим до цього. Водночас словесно-зображальна інформація має сприяти глядачеві в тому, щоб він міг збагатитися морально-духовними,

соціальними, пізнавальними цінностями. Йдеться про психологічні аспекти задоволення від очікуваної інформації: 1) утилітарний (задоволення від інформації, яка потрібна у розв'язанні різних життєвих, соціальних, побутових проблем); 2) престижний (задоволення від інформації, що безпосередньо чи опосередковано підтримує мету і цінності соціальної групи, до якої належить чи зараховує себе реципієнт); 3) ефект посилення позиції (задоволення від інформації, яка підтримує думку в тому чи іншому дискусійному питанні); 4) емоційний ефект (задоволення від емоційної розрядки); 5) естетичний (радість естетичного збагачення) [3, с. 35].

За жанровими характеристиками розважальні програми поділені нами на естрадне шоу, кулінарію, моду, гумор, шоу-бізнес, знаменитості, проблеми особистого життя, телевізійні конкурси (спортивні, музичні, інтелектуальні, кулінарні, гумористичні), “реальне телебачення”. Проведене дослідження змісту розважальних програм телебачення дозволило з'ясувати, що вони пропагують значною мірою цінності негативні або суперечливі з точки зору морального становлення особистості. Це знижує позитивний вплив медійного переказу на особистість. Тому виникає необхідність допомогти людям стати такими, якими вони здатні бути завдяки природним здібностям і соціалізації; відмовитися від штучності та вдаваності, встановити в комунікативному процесі дух тісних взаємин, за яких молодь стає впевненою в собі, а в передачі – її повноправним учасником. Важливими умовами таких взаємин є щирість та переконливість, які повинні пронизувати всю телевізійну програму. Повноцінного впливу телевізійного матеріалу на формування духовності молоді можна досягти тоді, коли журналіст і глядач стають партнерами під час комунікації. Здійснення цього психологічного контакту залежить від якості передачі, яку потрібно побудувати за законами драматургії. При цьому варто подбати про те, щоб ідейна, тематична спрямованість передачі реалізувалася в усіх її компонентах: у тих, які інформують, орієнтують, навчають, формують уявлення, цінності, естетичні смаки, спонукають до пізнання, до морально-духовного самовдосконалення.

На рівень сприйняття телепрограми глядачем впливають такі фактори, як актуальність інформації, її зв'язок з іншими повідомленнями, вербальна і візуальна єдність змісту і форми матеріалу, емоційна насиченість, популярність, образність і чіткість викладу.

Довгий час телебачення вважалося безпечним, проте останнім часом багато говориться про те, що частий і безсистемний перегляд телепередач може спричинити за собою погані наслідки для психічного розвитку дитини. В час, коли підрастає перше покоління «екранних» дітей, ці наслідки стають все більш очевидними. Відзначається різке зниження фантазії та творчої активності дітей. Вони втрачають здатність і бажання чимось зайняти себе. Не докладають зусиль для винаходу ігор, для створення власного уявного світу. Їм нудно малювати, конструювати. Їх нічого не цікавить і не захоплює. Відсутність внутрішнього світу відбивається і на стосунках між дітьми. Тривожним симптомом, згідно з даними огляду наукових досліджень, є пряма залежність між значенням коефіцієнта інтелекту молоді та часом, що він проводить біля телевізора. У середньому, чим більше діти дивляться телепрограми, тим нижче значення їх коефіцієнту. Чим більше уваги підліток приділяє телебаченню, тим менше у нього залишається часу на читання літератури, приготування уроків, розвиток талантів та інтересів, які сприяли б навчанню. Таким чином, надмірне захоплення телепередачами найчастіше означає недостатньо високий показник інтелекту і низьку успішність у школі.

Нерідко телебачення формує у підлітків упевненість у тому, що сильніший завжди правий, свобода - це можливість робити все, що заманеться. Телебачення, по-перше, створює такі телепрограми і фільми, де показується нібито соціальний статус та успіх людини, її щастя та, взагалі, сенс буття залежать від тих матеріальних благ і предметів розкоші, якими вона володіє; по-друге, показує те, що є внутрішнім і соціальним табу людини (порнографія, насильство, смерть, страждання інших, злочинність), з метою розбудити всі низькі в ній інстинкти та привернути її увагу до телевізора. Потім у реальному житті людина вже не може обійтися без цих

«цінностей», вона шукає всі можливі шляхи, щоб отримати необхідну суму грошей на їх придбання, що викликає зростання злочинності та падіння моралі у суспільстві. Культ жорстокості, насильства, порнографії, що нині пропагується в ЗМІ, особливо на телебаченні та в комп'ютерних мережах, призводить до неусвідомленого бажання молоді наслідувати його, сприяє закріпленню подібних стереотипів поведінки в її власних звичках і способі життя, знижує рівень граничних обмежень і правових заборон, сприяє появі негативних норм поведінки в суспільстві, що, в свою чергу, відкриває шлях до втрати морально-ціннісних установок, до правопорушень. Рівень моралі, культурні запити і потреби сучасної молоді є однією з найвагоміших соціокультурних характеристик українського суспільства, а специфіка соціалізації молодих людей визначатиме майбутнє України. Тому діяльність телебачення, що формує інтереси та потреби тієї чи іншої людини й українського суспільства загалом, повинна бути спрямована, зокрема, на формування високих моральних якостей, національної свідомості, громадянської гідності. Отже, телебачення як ефективний засіб впливу на молоде покоління в нинішніх умовах глобалізації покликане сприяти насамперед зміцненню у молоді морально-духовного, національно-громадянського імунітету і нейтралізувати антиукраїнські руйнівні сили. Якісною можна вважати таку телевізійну передачу, в якій ідейна, тематична спрямованість охоплює всі її складові частини: ті, які інформують, орієнтують, навчають, формують уявлення, цінності, естетичні смаки, ті, що спонукають до самопробудження, самопізнання, морально-духовного самовдосконалення.

З початком воєнних дій на Донбасі, гостро постало питання інформаційної війни, що велась з боку РФ, ще задовго до анексії Криму. Лише у 2014 році був підписаний закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України», що стосується заборони показу певних кінострічок російського виробництва. До цього часу в Україні вільно транслювалися фільми, що висвітлювали

українців, як негативних героїв і створювали образ позитивний стосовно Росії.

Починаючи із серпня 2014 року в Україні було відмовлено у видачі або скасовано прокатні посвідчення 206 фільмів і серіалів, у яких містилася популяризація органів держави-агресора. У зв'язку із набуттям чинності закону щодо захисту інформаційного телерадіопростору України до переліку заборонених додалися 162 фільми та серіали.

Згідно з положеннями нового закону, з 4 червня дня підпадають під заборону будь-які фільми (аудіовізуальні твори), «в яких міститься популяризація, агітація, пропаганда тощо будь-яких дій правоохоронних органів, збройних сил, інших збройних, військових чи силових формувань держави-окупанта».

Крім цього, закон передбачає заборону всіх фільмів, вироблених фізичними чи юридичними особами держави-агресора після 1 січня 2014 року. Під ці параметри підпадає 162 назви фільмів та телесеріалів, яким Держкіно анулювало прокатні посвідчення на розповсюдження і демонстрування фільмів. У відомстві уточнили, що зазначена заборона стосується тільки трансляції цих фільмів на телебаченні і не обмежує можливість їх перегляду в кінотеатрах.

Держкіно опублікувало критерії щодо заборони для публічної демонстрації в Україні фільмів та серіалів виробництва РФ:

- позитивні герої фільмів мають відношення до державних, чи силових структур Російської Федерації, СРСР, чи Російської імперії;
- у фільмі фігурують тимчасово окуповані території України;
- фільм зачіпає питання історії України;
- українці є негативними героями у фільмі;
- автори чи виконавці головних ролей підтримали агресію проти України.

Керуючись цими критеріями, Держкіно приймало рішення про відмову у видачі або скасування прокатних посвідчень фільмам і серіалам.

Пізніше набув чинності закон «Про внесення змін до деяких законів про захист інформаційного телерадіопростору України», який забороняє, з-поміж іншого, розповсюдження і демонстрування в Україні фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора, вироблених після 1 серпня 1991 року, а також трансляцію (на каналах мовлення) будь-яких фільмів, вироблених резидентами держави-агресора після 1 січня 2014 року.

Закон встановлює критерії визначення аудіовізуальних творів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій:

- серед позитивних героїв фільму є співробітники (у тому числі колишні або позаштатні) органів держави-агресора, радянських органів безпеки;
- сюжет фільму безпосередньо або опосередковано пов'язаний з діяльністю органів держави-агресора, радянських органів безпеки, і ця діяльність представлена у фільмі як позитивна;
- у сюжеті фільму безпосередньо або опосередковано заперечується або ставиться під сумнів територіальна цілісність України, виправдовується або подається в позитивному світлі окупація території України, акти агресії з боку інших держав, розв'язування війни, пропагується винятковість, зверхність або неповноцінність осіб за ознаками їх релігійних переконань, належності до певної нації або раси, статі, майнового стану, соціального походження.

За розповсюдження та/або демонстрування заборонених фільмів на порушників накладатимуться штрафи в розмірі від 10 до 50 мінімальних заробітних плат (від 12 тис. 180 грн до 60 тис. 900 грн) за кожен випадок.

Рішення про накладання штрафу прийматиме Державне агентство з питань кіно, яке має затвердити відповідний Порядок накладання штрафів. Якщо порушення допускать телерадіоорганізації, то їх має виявляти Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, скласти відповідні акти та передавати їх Держкіно для накладання штрафів.

Треба зазначити, що з 21 квітня 2014 року, Нацрада вже почала фіксувати, на яких телеканалах транслюються заборонені законом фільми і серіали. Нацрада виявила їх в ефірі телеканалів «Інтер», «Україна», НТН, ICTV, ТЕТ і розіслала цим мовникам листи із зауваженнями.

Необхідно додати, що окрім усіх вище перерахованих проблем, в Україні дуже гостро стоїть проблема показу на телебаченні того матеріалу який задовольняє інтереси конкретних олігархів, чиї інтереси дуже часто не збігаються з державними, а ще частіше із громадськими. Зараз існує таке явище, як війна олігархів в українському медіапросторі: наприклад, відверта політична та комерційна боротьба між «Інтером» та «1+1» на арені новин. Від цього також страждають етичні стандарти професії журналіста. Та головна біда в тому, що їх є кому порушувати: журналісти свідомо дають згоду «чорнити» опонента свого власника, який платить їм гроші. А за рахунок цього витісняються суспільно-важливі теми, які стосуються кожного: як пережити зиму, прогледувати родину, коли ціни щотижня мають тенденцію зростати, і на що сподіватися далі, допоки медійний простір буде полем битви окремої купки олігархів, яким відверто начхати, що буде з українцями завтра.

Різновидом маніпуляцій у подачі новин є конструювання повідомлення з неповних висловлювань або уривків відео. Так змінюється контекст, і з тих самих слів створюється зовсім інший зміст. Окремі частини повідомлення не є неправдою, але те ціле, що сконструював із них репортер або редактор, може не мати нічого спільного з реальністю.

Однією з умов успішної фрагментації проблеми є її сенсаційність, що є однією з найголовніших цінностей сучасних медіа. Нагнітання ефекту терміновості різко збільшує маніпулятивні можливості. Щогодинне оновлення інформації позбавляє її будь-якої постійної структури. Людина просто не має часу осмислити та зрозуміти повідомлення, вже не кажучи про його критичний аналіз, оскільки воно витісняється іншими, ще новішими.

Отже, за допомогою сенсації можна забезпечити фрагментацію проблеми і поділити інформацію так, щоб людина ніколи не мала повного уявлення про подію. Під прикриттям сенсації можна замовчувати важливі події, про які аудиторія не має знати. Ті, хто дивився фільм *Wag the Dog*, пам'ятають про маленькі переможні війни, які спрямовуються на те, щоб відволікти увагу громадян від реально значущої події. Але, на жаль, ці прийоми використовуються не лише в кіно.

Сенсаційність – це технологія. Існують критерії підбору тих подій, які можна перетворити на сенсацію. Рекламодавці зацікавлені в тому, щоб їхню інформацію запам'ятали хоча б на підсвідомому рівні. Тому вони вимагають від ЗМІ поєднувати їхню рекламу з повідомленням, яке б зафіксувалося і збереглося в пам'яті.

Якщо свідомість людини безперервно атакувати сенсаціями, спрацьовуватиме важлива функція підтримки необхідного рівня нервовості. Ця нервовість та відчуття безкінечної кризи дуже знижують здатність до критичного аналізу.

Підготовка сенсації є кропіткою роботою для фахівця. Експерти відзначають, що інформація, подана на телебаченні у вигляді сенсації, з усіма репортажами з місця події, інтерв'ю в прямому ефірі, як правило, суттєво спотворює саму подію. Ця ілюзія вірогідності є особливо сильною властивістю телебачення.

Отже, чим простіше та водночас сенсаційніше подана інформація, тим швидше і легше вона фіксується у громадській думці. Це ще одна з особливостей ЗМІ, яка перетворилася на маніпулятивну технологію. Спрощення тісно пов'язане зі створенням стереотипів. Текст стає доступним тоді, коли його зміст тільки підтверджує усталені в суспільстві стереотипи. Створивши ж сенсацію, можна замовчати багато важливих деталей та навіть подати недостовірну інформацію.

Головним методом закріплення потрібних стереотипів у свідомості є повторення. Переконавання ґрунтується на ствердженні й повторенні,

наголошував французький психолог Серж Московічі. Це повною мірою було використано в рекламі. Повторення є основною умовою пропаганди. Воно надає ствердженням ваги додаткового переконання й перетворює їх на нав'язливі ідеї. У той же час повторення будує бар'єр проти будь-якого іншого ствердження та не дозволяє роздумувати.

Повторення надає словам зрозумілості та очевидності, змушує прийняти інформацію в цілому. Як нав'язлива ідея, повторення стає бар'єром проти інших думок і всього того, що відрізняється. Таким чином воно зводить до мінімуму міркування та швидко перетворює думку на дію, формує умовний рефлекс – перетворює нас у собак Павлова.

З інформаційними маніпуляціями межують маніпуляції мовні. Від обраного стилю подачі залежатиме ставлення громадськості до події. У ситуації існування багатьох альтернативних джерел інформації розпізнати мовні маніпуляції неважко. Проблема в тому, що споживачі переважно користуються інформацією лише з одного-двох джерел і не порівнюють сутність повідомлень. Таким чином вони і потрапляють під вплив маніпуляторів.

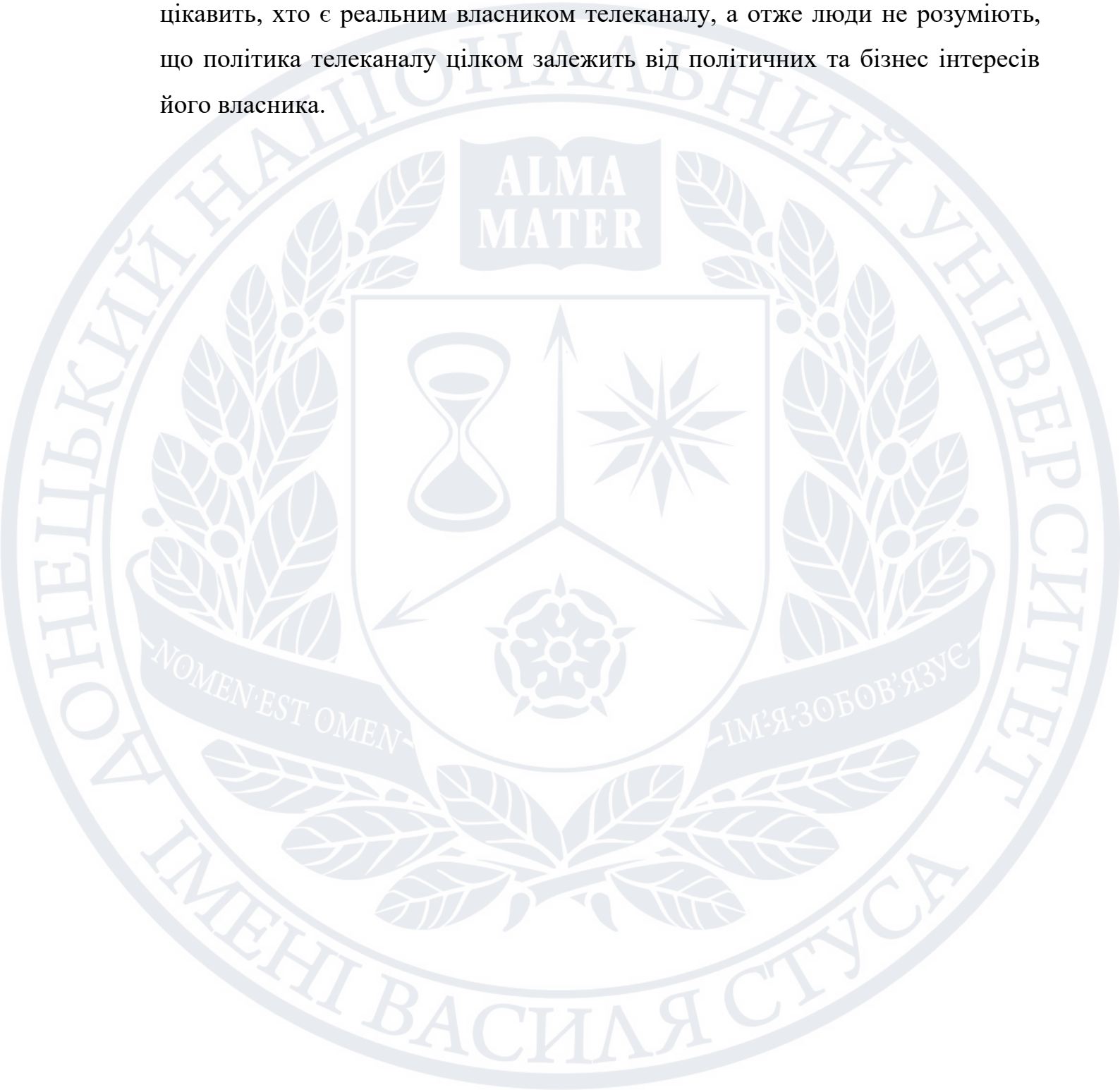
Саме ЗМІ привчили людину мислити стереотипами та поступово знизили інтелектуальний рівень повідомлень так, що перетворилися на інструмент притуплення.

Роль телебачення в цьому досить велика, що можна спостерігати судячи по соціологічним даним. Так, ГО «Телекритика» презентувала результати соціологічного дослідження «Ставлення населення до ЗМІ, пропаганди та медіареформ в період конфлікту». Опитування провів на замовлення ГО «Телекритика» Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), за 2015 рік.

Результати опитування показали, що 72% українців дізнаються новини з переважно українських телеканалів та Інтернет-ЗМІ (43% тільки дивляться ТВ, 29% також користуються Інтернетом). 22% регулярно звертається і до українських, і до російських джерел інформації (з них 9% - тільки

телеглядачі). 6% практично не цікавиться новинами з жодних із перерахованих ЗМІ.

Цікавим виявився той факт, що більше половини опитуваних не цікавить, хто є реальним власником телеканалу, а отже люди не розуміють, що політика телеканалу цілком залежить від політичних та бізнес інтересів його власника.

ВИСНОВКИ

Особистість здатна духовно формуватися лише в умовах культури, а політична культура визначає її духовно–вольові здатності в громадянській і соціально–політичній сфері, в сфері політичного вибору і творчості, в сфері громадського будівництва та здатності доносити свої вимоги і громадянську позицію до влади різних рівнів та владно–силових структур.

Однією з функцій, яку виконує політична культура в процесі власної демократизації в трансформаційному суспільстві, є створення ідейного, принципового та ціннісного підґрунтя для утворення міцного та ефективного громадянського суспільства, без чого не можна собі уявити сучасної демократично–правової держави. [4,с.8].

Формування і трансформація політичної культури відбувається в рамках складних процесів суспільно–політичного життя. «Політична культура є історично та соціально зумовленим продуктом життєдіяльності людей, їх політичної творчості, що відображає процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами й індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності та діяльнісних здатностей як суб'єктів політичного життя» [7,с.136 –137]. Трансформація політичної культури відбувається за декількома напрямками. Цей процес включає в себе трансформацію політичної свідомості і поведінки мас та трансформацію культури діяльності політичних інститутів [8,с.11

Політична культура особистості впливає на політичну систему, політичний процес, на політичну участь, на весь хід перетворень українського суспільства й держави, але одночасно з цим вона сама трансформується під впливом реформ, набуваючи нового змісту і якості.

Трансформація політичної культури відбувається під впливом безлічі факторів. Доцільно їх поділити на інституціональні та неінституціональні. До числа інституціональних належать ті з них, які безпосередньо обумовлені діяльністю інститутів держави і громадянського суспільства. Неінституціональні – це ті з них, які виникають і діють незалежно від інституціональних факторів, не обумовлені спрямованими діями інститутів держави і громадянського суспільства, у низці випадків є «побічними» результатами інституціонального впливу [9,с.177].

Таким чином, виходячи з вище наведеного можна сказати, що законодавчо в Україні формування цінностей прописане лише в галузі освіти, і то більш конкретно в початковій. Канал телекомунікацій повністю підконтрольний ФПГ, де кожна має свої власні інтереси, які і пропагує. Адже якщо порівняти прихильників східно слов'янських цінностей, яких в Україні 40% за віковими даними з аудиторією телеканалів, що більшу частину ефірного часу приділяють тесеріалам та кінофільмам російського та радянського виробництва (Інтер, Україна), то отримаємо повний збіг – це люди старшого покоління, що соціалізувались в радянські часи. Це підтверджує той факт, що фактичного цілеспрямованого та систематичного формування цінностей в Україні за роки незалежності не відбувалось. Частина населення, що орієнтована західні цінності зросла в період надзвичайних подій, що більше можна пов'язати із образом стабільного заходу, а отже з домінуючими цінностями у суспільстві – безпекою та добробутом. При цьому роль держави в цьому випадку скоріше відіграє роль показника від чого треба відійти. Суспільство не отримало підтвердження своїх надій на владу, а отже вона не відповідає тим цінностям, що притаманні громадянам.

У 1990-х українське телебачення розпочало освоєння поширеного у всьому світі жанру телесеріалу ("Роксолана", режисер Бориса Небієрідзе, "Острів любові", режисер Олега Бійма).

На рубежі 2000-х р. Низька українських акторів знімається у зарубіжних фільмах. Величезний успіх мав фільм польського режисера Єжи Гофмана "увігнемо і метаємо", у якому український актор Богдан Ступка зіграв роль гетьмана Богдана Хмельницького. З цього години Богдан ступка ставши головним гетьманом українського екрану - йому належать також ролі в історичному серіалі "Чорна рада" Миколи Засєєва -Руденка (2000) та фільмі Юрія Ілленка "молитва за гетьмана мазепу" (2001).

Історичні теми також стали провідними у творчості режисера Олесь Янчука. Впродовж 1990-х - першої половини 2000-х нім було знято такі фільми, як "голод-33" (1991) про трагічну долю української родини часів голодомору, "Атентат - осіннє вбивство у Мюнхені" (1995), "нескорений" (2000) і "залізна сотня" (2004), які стали спробою донести до глядача правду про життя та бойовий шлях командирів та воїнів української повстанської армії.

Протягом останніх років в український кінематограф прийшло нове покоління кіномитців. У 2001 р. Початківець - постановник Тарас Томенко здобув перемогу в конкурсі "панорам" берлінського фестивалю. У 2003 році, вже в основному конкурсі того ж берлінале, отримав срібного ведмедя фільм українського аніматора Степана Ковалю "йшов трамвай № 9". У 2003 році фільм "Мамай" Олесь Саніна вперше представляв Україну на премії "Оскар".

У 2005 році стрічка "подорожні" молодого українського режисера Ігоря Стрембіцького отримав золоту пальмову гілку за короткометражний фільм.

Після 2004 знято декілька фільмів про помаранчеву революцію. Її добу було висвітлено у декількох кінострічках, зокрема: "помаранчеве небо" (2006, режисер Олександр Кирієнко), "прорвемось"! (2006, режисер Іван Кравчишин)"Оранжлав" (2006, Алан Бадоев). Фільм

"Оранжлав" отримав приз за ліпшу режисуру на xv міжнародному фестивалі "Кіношок" в анапі (росія).

У 2006 році відбулася також прем'єра першого українського трилеру "штольня" (продюсер та оператор Олексій Хорошко, режисер Любомир Кобильчук).

У 2008 році "страху вийшов фільм ілюзія", українського кінорежисера Олександра Кірієнка. Фільм знятий за мотивами одно іменного твору Олександра Турчинова. Був висунутий від України на нагородження кінопремію "Оскар". Серед фільмів з найбільшими бюджетами можна відзначити "Сафо" (\$6 млн), "двоє і війна" (\$2 млн) [22].

Таким чином, ми бачимо, що в незалежній Україні в кіно політичному відношенні потенційно ключовим напрямом впливу на ціннісно-політичні орієнтири суспільства є історичне кіно. Проте, характер цього історичного кіно, як правило, торкається західноукраїнської парадигми національного минулого, що поза сумнівом здатне виконувати вже роль не культурної функції по історико-політичній освіті суспільства, але виступати дисфункцією в контексті питань символічного розділення країни на захід і схід. Виключенням, звичайно, в цьому аспекті проблеми можна вважати фільм "Оранжлав", що розповідає про любов між парубком і дівчиною, які займали різні політичні позиції в період помаранчевої революції, але у результаті перемогла любов.

Позиція кіно в структурі політичної свідомості суспільства, а також характер схеми встановлення цієї позиції, як правило, детермінується природою появи, статусною роллю і функцією кіномистецтва в конкретному соціумі. Цей взаємозв'язок знаходить свій прояв у формах кіно замовлення, серед яких особливу політичну значущість має державний тип.

Економічна дефініція трактує держзамовлення як доручення підприємству (заводу, фабриці і т. Д.) На виконання певних робіт, як правило, в зазначені терміни. Виконавцем держзамовлення може бути підприємство з будь-яким видом власності, як державної, так і приватної. В

ідеалі виконавець вибирається на організованому замовником (в даному випадку державою) тендері, де претенденти пропонують державі найбільш вигідні і прийнятні умови для виконання доручених робіт.

У випадку з кінематографом "робота" носить, як правило, ідеологічний характер. Так або інакше, фінансуючи кіносферу, держава сподівається побачити в кінцевому продукті картину, що апологетизує існуючий соціально-політичний лад, які-небудь урядові рішення, підтримує (корегує) соціально-політичну парадигму соціуму.

Набагато іншу природу, на відміну від держзамовлення, має замовлення соціальне. Проте говорити про його повне протиріччя з державним замовленням також не можна. Оскільки останній може пластично вписуватися в умови соцзамовлення і виконувати ті ж самі функції, просто трохи завуальованим способом.

Чи правильно відноситися до кіновидовища як до чергового виду громадських розваг? Дивлячись що розуміти під "розвагою". Як найважливіша соціально-психологічна сила, кіно звільняє глядача від фрустрацій і напруги минулого дня, від екзистенціальної туги і численних фобій, від відчуття провини або незахищеності. Це зовсім не "втеча" від проблем, але очищення душі і повернення індивіда суспільству що "відпочив", а іноді і що набув нового розуміння себе і іншого. Комплекси і афекти "виводяться" з психіки глядацьких мас за допомогою різних кіножанрів. Фільм жахів очищає підсвідомість від страху смерті або хвороби, комедія знімає конфлікт між суспільством і індивідом; пафос детектива - не лише в романтиці великого міста, але і в проголошенні права кожній людській особистості на захист від будь-яких посягань ззовні. По стану і розвитку таких кіножанрів в країні можна ефективно визначити міру демократії кожного суспільства.

Виходячи з вище сказаного, можна припускати, що щире і грамотне держзамовлення в українському кіно надало би ґрунтовну допомогу при рішенні найважливіших актуальних проблем ціннісного виміру

українців, до яких можна віднести національну деконсолідацію, побудову образу нової незалежної України, класові питання.

Проте державна підтримка кіно в Україні носить переважно символічний характер. І подібна ситуація повторюється із приходом будь-яких політичних сил до влади. Причини такого відношення з боку владу тримаючих можуть також служити ілюстраціями прихованих цілей і ключових методів досягнення влади. Йдеться про те, що сфера національного кіно не сприймається як потенційно прибуткова. На цей факт державні діячі могли би закрити очі, якби це компенсувалося якими-небудь соціокультурними нематеріальними цілями і мотиваціями, проте, консолідація українського суспільства, побудова образу нової соборної України є потенційно небезпечними аттракторами для будь-якої з основних політичних сил, оскільки прихід до влади тієї або іншої політичної сили базується на основі наявних в українському суспільстві настроїв розколу країни за історико-культурним принципом.

Незважаючи на це, будь-яка українська влада в якості необхідності побудови повітряних політичних надбудов вимушена заявляти про вибір того або іншого курсу підтримки вітчизняного кінематографу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Никифоров О. Представления о ценности образования/ Никифоров О.// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.relgaru/%20Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=868&level1=main&level2=articles>
2. Голубкова О.А. Инновации и образование. Ценностные ориентации в системе высшего образования. - СПб., 2004. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social.philosophy.pu.ru/?cat=publications&key=131>
3. Семенченко Ф.Г. "Цінність" як предмет соціально-гуманітарної науки: теоретико-концептуальний підхід аналізу проблеми цінностей/Ф.Г.Семенченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=7&c=386>.
4. Юлдашев Л.Г. Теории ценностей в социологии: вчера и сегодня // Социологические исследования/ Л.Г. Юлдашев. – 2001. – №8. – 238 с.
5. Каган М.С. Философская теория ценностей. Лекции / М.С. Каган. – СПб.: ТООТК Петрополис, 1997. – 205 с.
6. Ручка А.А. Ценностный поход в системе социологического знания/А.А.Ручка. – К.: Наукова думка, 1987. – С.132.
7. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі /В.Г. Кремень [2-ге вид]. – К.: Т-во "Знання" України, 2010. – 282 с.
8. Гуманізація навчально-виховного процесу. Спецвипуск 4. – Ч. 2. – Слов'янськ, 2010. – 78 с.
9. Бабенко Ю.А. Теоретичні аспекти дослідження цінностей / Ю. А. Бабенко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв . - 2013. - № 3. - С. 88-93.
10. Легун О. М. Роль цінностей і ціннісних орієнтацій у розвитку особистості / О. М. Легун // Зб. наук. пр. інст-ту психології ім. Г. С.

- Костюка НАПНУ. Проблеми загальної та педагогічної психології / За ред. С. Д. Максименка. – К. : НАПНУ, 2010. Т. XII, част. 4. – С. 241–247.
11. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства . /Васютинський В.О. // Проблеми загальної та педагогічної психології: 36. наук, праць Ін-ту психології ім.Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. - К., 2006. - Т. 8. - Вип. 6 - С 40-45.
 12. Кириленко Г. Г., Шевцов Е.В. Краткий философский словарь. / Кириленко Г. Г., Шевцов Е.В. /- М.: МГУ, 2002.-С. 423.
 13. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. - М.: Прогресс, 1988.-с. 31.
 14. Узнадзе Д.Н. Установка человека. Проблема объективации// Психология личности в трудах отечественных психологов. - СПб.: Питер, 2000.
 15. Кириленко Г. Г., Шевцов Е.В. Краткий философский словарь.- М.: МГУ, 2002.-С. 423.
 16. Шорохова Е.В. Психологический аспект проблемы личности // Теоретические проблемы психологии личности. - М.: Наука, 1987. - с. 28.
 17. Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник / З.В. Гіптерс. – К.: ВД "Професіонал", 2006. – 328 с.
 18. Томас У.Методологические заметки // Американская социологическая мысль / У. Томас, Ф. Знанец- кий. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1994. – 380 с.
 19. Вебер М. Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 205 с

20. Дюркгейм Э. Ценностные и "реальные" суждения // Дюркгейм Эмиль. Социология, ее предмет, метод, предназначение: Пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. – 336 с.
21. Буслинський В.А. Філософія: навч. посібник /В.А Буслинський, В.Ю Алексєєв, П.І Скрипка, Л.М. Кусок. – К.: КСУ, 2002- 287с
22. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс. Підручник/ М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К.: Кара- вела, 2011. – 408 с.
23. Кокорська О. І., Кокорський В.Ф. Політична культура: теоретико – методологічні проблеми. НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 20. Політичні науки, 2002.
24. Almond G. A. Comparative Political System // Journal of Politics. - 1956. - N 18. - P. 396.
25. Тут використовується запропонована Д. Істоном модель аналізу політичної системи, яка містить такі поняття, як «вхід» (input) системи та її «вихід» (output). «Вхід» - це трансформація вимог суспільства в політичні рішення через партії, групи інтересів, вибори тощо. «Вихід» - це результат політичного процесу, рішення, прийняті парламентом, урядом, судом та іншими органами влади і, одночасно, інституційний спосіб контролю над суспільством.
26. Almond G., Verba S. The civic culture: political attitudes and democracy in five nations- Princeton: Princeton University Press, 1963. - P. 15.
27. Almond G., Verba S. The Civic Culture Revised: An Analytic Study.- Boston; Toronto: Little, Brown.- 1980.- P. 27-28.
28. У виданні 1963 року їх було чотири - політична система як ціле, «входи» (input) системи, її «виходи» (output) та ставлення до себе як суб'єкта політики.
29. Социальная психология / Пер. с англ. - СПб.: Питер, 1996. - С. 681).
30. Almond G. Discipline Divided. - Newbury Park, 1990.- P. 144.
31. Rosenbaum W. A. Political Culture: Basic Concepts in Political Science.- N.Y.: Praeger Publishers, 1975. - P. 9.

32. Diamond L. Political Culture and Democracy // Political Culture and Democracy in Developing Countries / Ed. L. Diamond. - Boulder.: Lynne Rienner, 1994. - P. 7-8.
33. Diamond L. Developing Democracy Toward Consolidation.- Baltimore/London: The Johns Hopkins University Press, 1999. - P. 163.
34. Политическая культура населения Украины. Результаты социологических исследований.- К.: Наук. думка, 1993. - С. 3.
35. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні.- К., 1997.- С. 96.
36. Там само.-С. 100.
37. Політологічний енциклопедичний словник.- К.: Генеза, 1997.- С. 267.
38. Матусевич В. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.- 1998.- № 4-5.- С. 9.
39. Ілюстрацією цього твердження є вибори в парламент в грудні 1993 року в Росії. Більш докладно див.: Шляпен- тох В. Э. Предвыборные опросы 1993 г. в России (Кри тический анализ) // Социс - 1995. - № 9. - С. 14-22; № 10. - С.3-11.
40. Zuckerman A. S. Doing Political Science. An Introduction to Political Analysis.- Boulder: Westview Press.- P. 56.
41. Григор'єв В. Вітчизняна політична культура в контексті теоретичного пошуку // Нова політика- 1998.- № 5.- С. 38.
42. Далтон Р. Дж. Сравнительная политология: Микроповеденческий аспект // Политическая наука: Новые направления.- М., 1999. - С. 332.

Прізвище, ім'я, по батькові

Факультет

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма

Декларація

Усвідомлюючи свою відповідальність за надання неправдивої інформації стверджую, що подана кваліфікаційна (магістерська) робота на тему:

« _____ »

є написаною мною особисто.

Одночасно заявляю, що ця робота:

- не передавалась іншим особам і подається до захисту вперше;
- не порушує авторських і суміжних прав, закріплених статтями 21–25 Закону України «Про авторське право та суміжні права»;
- не отримувалась іншими особами, а також дані та інформація не отримувались у недозволений спосіб.

Я усвідомлюю, що у разі порушення цього порядку моя кваліфікаційна робота буде відхилена без права її захисту або під час захисту за неї буде поставлена оцінка «незадовільно».

Дата і підпис здобувача